

Chmel, Rudolf (szerk.): A szlovákkérdés a XX. században. Pozsony, Kalligram Kiadó 1996. 601 p.

A szemünk láttára szép csöndben kimúló visegrádi gondolat hívta életre a Kalligram Kiadó hosszabb előkészületek után magyar, lengyel, cseh és szlovák nyelven publikált Visegrád-sorozatát. A sorozat két nyitó kötetként Bibó István tanulmányainak szlovák nyelvű válogatott gyűjteménye, illetve *A szlovákkérdés a XX. században* című esszéválogatás jelent meg ez év tavaszán. Ez utóbbi kötetben századunk szlovák politikusai (például Andrej Hlinka, Milan Hodza, Jozef Tiso, Gustáv Husák) mellett írók, filozófusok, történészek, szociológusok, közgazdászok írásai olvashatók. A kötet anyagát az a Rudolf Chmel állította össze, aki irodalomtörténészként, hungarológusként, illetve az 1992-ben megszűnt Csehszlovákia utolsó budapesti nagykövetségént, napjainkban pedig a *négy ország négy* napilapjában havonta megjelenő Közép-Európa melléklet főszerkesztőjeként mindig is a közép-európai kulturális együttműködés elkötelezett hívének számított.

Rudolf Chmel évtizedek óta foglalkozik a szlovák irodalom- és eszmetörténet meghatározó XIX-XX. századi áramlataival, s különösen a magyar-szlovák és cseh-szlovák viszonyrendszer alakulásából kibontható szlovák létkérdések szellemtörténeti és történetfilozófiai kontextusával. Bevezető tanulmányában századunk szlovák nemzeti fejlődésének központi kérdését a csehekkel közös államon belüli teljes egyenlőség óhajlásában jelöli meg. Számára a közös állam kettéválasztása nem feltétlenül jelenti a XX. századi szlovákkérdés optimális megoldását: „A szlovákkérdés szlovák választ kapott, de aláírták a csehek is. A jövő fogja megmutatni, vajon a kiválasztott politikusok válasza összhangban volt-e a történelem logikájával, vajon megnyugtató, nem végső, végérvényes (mert ilyen nincs) választ adott-e a szlovákok egzisztenciális kérdésére, vagy csak feltárja a további válaszok lehetőségét. Hogy vajon azok a különböző lelkesülők és bolondok, akik a XX. században ezt a nemzetet felébresztették, nem dolgoztak-e hiába.”

Minthogy a szlovákok a valóságos saját államiság, mi több, tartományi különállás tradícióit 1918 előtt kénytelenek voltak nélkülözni, a jelenleg ötödfélmillió szomszéd nemzet a szokásosnál jóval nagyobb érzékenységgel reagál minden olyan felvetésre, amely a szlovák nemzeti múltra vonatkozik. Kivált ha ezek a felvetések netán ott is kérdőjeleket merészelnék elhelyezni a régmúlt, félmúlt vagy a jelen összefüggéseiben, ahol jól bejáratott dogmák, mítoszok vagy éppenséggel csak pragmatikus politikai megfontolások révén távoli évszázadok, különböző ideológiák amorf és inkonzisztens öröksége szervesül közel másfél évezrednyi nemzeti folytonossággá.

Szerencsére a kötet e tekintetben is jelzi a kritikai önreflexió igényét a szlovák közgondolkodásban. Daniel Rapant történész 1967-ben készült írása a kora középkori etnikai, állami előzmények mellett nem feledkezett meg az ezeréves magyar-szlovákegyüttélés túlbecsülhetetlen jelentőségéről sem: elutasítva az ezeréves elnyomás máig gyakran felhangzó abszurd állítását. Más szlovák történészek is hajlandók méltányosabban és a történeti valóságnak megfelelően értékelni a szlovák etnogenezisnek évszázadokon keresztül állami kereteket, művelődési, gazdasági bázist kínáló Magyar Királyságot. Rapant például így ír erről: „A szlovákok ugyan minden téren egyenlő helyzetben vannak a történelmi Magyarország többi lakosával, ez azonban azt is jelenti, hogy egybeolvadnak velük a közélet minden területén, a feudális magyar nemzet számára ők csupán más nyelvű egyének vagy a legjobb esetben is csak azok (néprajzi vagy statisztikai) összessége...”

A minden elnyomást, idegen birodalmat, hódító szomszédot - avarokat, magyarokat, tatárokat, Habsburgokat, cseheket, oroszokat - túlélni képes nemzet gondosan karban tartott mítosza, amely a szlovákok mindig elsőbbséggel, győzelemmel végződő történelmi kalandjait lenne hivatott hitelesíteni, aligha alkalmas kiindulópont egy olyan nemzet történelemfilozófiájának megalapozásához, amely valójában igen nagy részben a szláv

nyelvrokonság kínálta hatalmas háttérzónának, másrészt viszont a közép-európai állami közösség bonyolult kölcsönhatásainak, hol szimbiotikus, hol éppen konfliktusos viszonyrendszerének köszönheti kialakulását és fennmaradását.

Václav Havel cseh köztársasági elnök szokásos péntek délutáni találkozójának egyikén szlovák barátaival a közös csehszlovák állam sokak számára megemészthetetlenül gyors kettéválásának okairól vitatkozva kijelentette: Csehszlovákiát aligha lehet történelmi tévedésként értelmezni, hiszen a csehek és szlovákok közös államának mindkét nemzet számára volt értelme. Havel megállapítása kétségkívül helytálló, és amint azt a kötet írásainak többsége is visszaigazolja, a csehszlovák állammal szembeni fenntartások mellett a legkülönbözőbb szlovák áramlatok képviselői is elismerik a közös állam szlovák szempontból rendkívüli jelentőségét.

A Kalligram Kiadó most megjelent szlovák történelmiesszé-válogatása a magyar olvasóknak is számos tanulsággal szolgálhat: hiszen a szlovákok szomszédokkal szembeni féltésének érvanyagát megismerve saját régi és újabb keletű féltéseinkre is gondolhatunk. A nemzeti emancipációra és függetlenségre mint legmagasabb rendű közösségi és történelmi értékre feltekintő magatartásból pedig ugyancsak saját történelmünk tapasztalásai köszönnek vissza. Persze mindez egyáltalán nem véletlen: a térség nemzeteinek kollektív emlékezete nagyjából azonos szerkezetet mutat, legfeljebb egymáshoz képest némileg késésben vannak, például a tekintetben, hogy az emancipáció művét nem lehet befejezettek tekinteni saját egyenjogúságunk elérésével, ha velünk együtt az adott állam területén magukat más nemzeti közösséghez tartozónak érző csoportok is törekednek az egyenrangúság és egyenjogúság elérésére.

Szarka László

Georg Brunner-Günther H. Tonsch: Der Minderheitenschutz in Ungarn und in Rumänien. Kulturstiftung der Deutschen Vertriebenen. (Minderheitenschutz in östlichen Europa, Bd. 4.) 1995. 233 p.

A könyvsorozat, amelynek most a negyedik kötetét tartjuk kezünkben, a kölni egyetem Georg Brunner professzor által vezetett és korábban elsősorban az egykori „kelet-európai” államok (Ostblock) jogi viszonyaival foglalkozó intézete (Institut für Ostrecht der Universität zu Köln) tudományos műhelyében folyó munka egyik fontos eredménye. Az 1989-90-ben bekövetkezett világpolitikai fordulatot követően a kölni intézet tevékenységének középpontjába az összeomlóban lévő szovjet birodalom és az érdekszférájából éppen kiszakadt európai államok nemzeti és etnikai kisebbségei alkotmányos és jogi helyzetének módszeres vizsgálatát és részletes dokumentálását állította.

A sorozat kötetei önálló országtanulmányokat és ezekhez kapcsolódó jogi dokumentációt tartalmaznak, amelyeknek célja megvilágítani a kisebbségi kérdés jelentőségét és kezelését az adott állam politikájában és jogalkotásában, különös tekintettel az 1989-90 utáni időszakra. Az összefüggések megértése érdekében a tanulmányok a legfontosabb körülményekre koncentrálnak áttekintést adnak a vizsgált állam kisebbségeivel kapcsolatos politikájának elsősorban jogi előtörténetéről, majd részletesen elemzik a kisebbségvédelem jelenlegi törvényi kereteit, értékelve az alkotmányok erre vonatkozó előírásait, valamint a kisebbségi lét szempontjából fontos intézmények és jellegzetes élethelyzetek jogi szabályozásának

jelenlegi állását, utalva a várható fejleményekre is. Az országtanulmányok végül az érintett állam kisebbségügyben kötött kétoldalú szerződéseit és megállapodásait mutatják be. A jogi szempontok mellett az olvasó megismerkedik a nemzetiségi statisztika legfontosabb adatsoraival, az értékelés szempontjából jelentős szociológiai, (hatalom)politikai és nemzetközi összefüggésekkel, valamint a sorsfordító történelmi eseményekkel.

Kötetünkben a magyarországi kisebbségvédelem problematikáját Georg Brunner tanulmánya tárgyalja. A történelmi áttekintés három fejezetre tagolódik: az első világháborút megelőző korszak, lényegében a dualizmus nemzetiségi politikájának értékelését a két világháború közti korszak fejleményeinek tömör összefoglalása követi, majd a kommunista diktatúra kisebbségekhez fűződő viszonya változásainak lényeglátó összefoglalása következik. Mindez megbízható alapot ad az 1990 után megindult törvényalkotási folyamat és nemzetközi tevékenység jelentős kisebbségvédelmi eredményeinek részletes tárgyalásához. A tanulmányhoz húsz jogi dokumentum csatlakozik, amelyből tizenegy a kisebbségekkel kapcsolatos magyarországi belső jogi szabályozás jelenlegi helyzetének tanulmányozását teszi lehetővé, kilenc pedig az 1992-ig megkötött kétoldalú kisebbségvédelmi szerződéseket, illetve azok jegyzőkönyveit tartalmazza.

A tanulmány az 1993-ban meghozott magyar kisebbségvédelmi törvényt behatóan elemezve azt liberális szelleme és eredeti megoldásai révén nemzetközi szempontból is figyelemre méltó teljesítményként méltatja, amely a finanszírozási garanciákról sem megfélemlítve messzemenő lehetőségeket biztosít a klasszikus kisebbségi jogok gyakorlásához, illetve az érintett közösségek sajátos önkormányzati struktúráinak kialakításához.

A szerző nemzetközi szakmai tekintélye alapján számítani lehet arra, hogy elemzésének mindvégig alaposan dokumentált és elmélyült tárgyismereten alapuló megállapításai talán hozzájárulnak ahhoz, hogy Magyarország kisebbségpolitikai törekvéseit és eredményeit jobban megértessék a német nyelvterületen kívül is.

Günther H. Tonsch a szerzője a kötet önálló, második részének, amely a kisebbségvédelem romániai helyzetével foglalkozik az előzőekben ismertetett felépítés szerint. Az első fejezet a két világháború közti időszakot mutatja be, a második a kommunista korszakkal foglalkozik, míg a harmadik fejezet *A kisebbségvédelem a változások után* címmel a mai állapotokat elemzi.

A tanulmány a bevezetőben rámutat arra, hogy Romániában az egységes és oszthatatlan nemzetállam alkotmányos koncepciójának megszakítatlan hagyománya él, ami természetesen szemben áll a kisebbségi autonómiákra épülő modellel, majd hozzáteszi, hogy ez az alaphelyzet a romániai kisebbségi valóságot figyelembe véve - különös tekintettel a magyar és a ma már a megszűnés küszöbére érkezett német kisebbség gazdasági, politikai, kulturális és közösségi hagyományaiból fakadó sajátos igényeire - a többségi nép és a kisebbségek közötti, máig föl nem oldott folyamatos feszültség forrása. A témakör kifejtése során részletes és árnyalt képet kapunk a romániai kisebbségek gazdasági, kulturális, felekezeti, szociológiai és mindezt sokban tükröző, illetve meghatározó jogi helyzetének a fenti ellentmondás jegyében alakult hányatott történetéről és jelenlegi perspektíváiról. Említést érdemel, hogy a mindezt jól alátámasztó tizenöt tételes jogi dokumentációban helyet kapott a romániai nemzetiségeknek az 1945. február 6-i törvényerejű rendeletben kihirdetett statútuma is, amelyet formálisan soha nem érvénytelenítettek, viszont a gyakorlatban sohasem alkalmazták, de amely a román jogtörténetben mindeddig a legszélesebb körben kodifikálta a nemzetiségi jogokat, és mint ilyen, sajátos módon világítja és örökíti meg az ez irányú közösségi jogigények jelentős körét.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a könyvsorozat, amelyről legutóbb megjelent kötete kapcsán megemlékeztünk, a nemzeti kisebbségi kérdés kutatásának jelentős nemzetközi teljesítménye, amely egyfelől segít oldani a problémakört terhelő és nem kis

mértékben ismerethiányra is visszavezethető hamis sztereotípiákat, másfelől pedig szilárd szakmai támaszt nyújt minden további feldolgozáshoz.

Entz Géza Antal

Király Károly: Nyílt kártyákkal. Önéletírás és naplójegyzetek. Budapest, Nap Kiadó 1995. 377 p.

A közelmúltban két olyan emlékirat is megjelent, amelyben egy-egy romániai magyar politikus ad számot életútjáról, működéséről, különös tekintettel az 1989 decembere utáni eseményekre, amikor végre lehetőség nyílt arra, hogy a magyar kisebbség vezetői legális úton felszólalhassanak az erdélyi magyarság érdekében, nagyobb befolyást követelve sorsának irányításában. Az egyik Domokos Géza memoárjának első kötete (*Domokos Géza: Esély 1. Visszaemlékezések 1989-1992. Első kötet.* Csíkszereda, Pallas - Akadémia 1996. 347 p.), amelyet a Regio 1996/2. számában már ismertettünk, a másik Király Károly *Nyílt kártyákkal* címen 1995-ben kiadott visszaemlékezései (korábban a Brassói Lapokban jelent meg részletekben). Nem célozom itt a két írás összehasonlítását, de az ismertetés során, a két mű számos kapcsolódási pontja miatt, többször utalnom kell majd Domokos Géza könyvére.

Mindjárt összevethető a két kötet eltérő időhatára: míg Domokos 1989 decemberével indítja visszaemlékezéseit, Király megkísérli életútja egészét áttekinteni. Az önéletírás három részre tagolódik. Az első szakasz az 1989 előtti történéseket ismerteti, különös tekintettel a Király 1972-es párti tisztségekről való lemondása és belső ellenzékbe vonulása utáni időkre. A bevezetőben az ifjúságot és a magas pozícióban eltöltött éveket felidéző oldalak után a szerző nem ragaszkodik szigorúan az időrendhez. Az események ismertetését minduntalan félbeszakítják az ismerősöket, barátot és ellenséget, de mindenekelőtt a Securitate módszereit bemutató történetek, anekdoták, találkozások. Mindezekből plasztikusan feltárul a hetvenes-nyolcvanas évek Romániájának nyomasztó világa, ahol sokszor oly nehéz megkülönböztetni a támogató barátot a besúgótól, az ellenállót a provokátortól. A visszaemlékezések egyik csomópontja természetesen a Nyugaton nagy visszhangot kiváltó 1977-es levelek és az azt követő retorziók. Király mindvégig hevesen tiltakozik azon vádak ellen, hogy ezeket más valaki (például Sütő András) írta volna, vagy külső sugallatra keletkeztek. Szóba kerül az államhatalom megfélemlítési, megtorlási eszközei (lehallgatás, állandó megfigyelés, zaklatás, sőt egy merényletkísérlet) között az a többek által megkérdőjelezett állítás, hogy a Securitate még nukleáris sugárzással is próbálta megmérgezni a szerzőt és családját. Az utolsó fejezet az emlékezőnek a hetvenes évek elején Ceaușescuval és a rendszer más prominens tagjaival megesett vadászalandjait tartalmazza, amelyekben azonban számos pártintrikára és a helyi vezetők érdekérvényesítési módszereire is fény derül.

A második rész 1989 decemberétől 1994 elejéig követi nyomon az életutat. Napjainkhoz közeledve megszaporodnak a közbeszúrt naplójegyzetek, ám Király ezúttal sem törekszik a szigorú időrend betartására: a kronológiai folytonosságot, a naplószerű részeket visszatekintések, előreutalások szakítják meg. Az 1989. decemberi marosvásárhelyi forradalmi eseményekben az írónak is jelentős szerepe volt. Innen tovább követhetjük őt Bukarestbe, a Nemzeti Megmentési Front Tanácsának alelnöki székébe, ahol hamarosan megtapasztalhatja a magyarelles nacionalista tendenciák újraéledését, a karrieristák elvtelenségét, a régi rendszer számos jellemzőjének továbbélését. Király határozott véleménye, hogy a romániai forradalom a tömegek spontán demokratikus mozgalmaként indult, ezt használták ki aztán a rendszer háttérbe szorított csoportjai, akik átvéve a hatalmat, saját korábbi beidegződéseiknek és érdekeiknek engedve megakasztották a meginduló demokratizálódást, és hatalmuk legitimálására a jól bevált eszközökhöz, nacionalizmus

felélesztéséhez folyamodtak. Döntő szerepe volt szerinte az első időkben a hadseregnek, amely átállásával előidézte Ceaușescu bukását, kihasználta az alkalmat belső leszámolásokra és a többi fegyveres testület (Securitate, milícia) saját felügyelete alá vonására, megakadályozta a mézszárlások bűnöseinek felelősségre vonását, mivel maga is részes volt bennük. Király állítja: Iliescuban eleinte megvolt a szándék a nemzetiségekkel való megegyezésre, de később a román nacionalisták támogatása fontosabb lett számára, mint ígéreteinek betartása.

Ambivalensen alakult Király viszonya az RMDSZ-szel, főként annak vezetőivel. Több fontos döntés körülményeire (például a Nemzeti Megmentési Front kisebbségekkel kapcsolatos nyilatkozata, a Nemzetiségi Liga fiaskója) másképp emlékezik vissza, mint Domokos Géza, illetve alapvető politikai-stratégiai kérdésekben (területi autonómia, a kormányzó erőkkel való kapcsolat) ütközik a véleményük. Nincs túl jó véleménnyel azokról, akik, miközben neki pártvezetői múltját szemére vetik, a maguk nómenklatúrában vállalt pozíciójáról, esetleges besúgóságáról nagyvonalúan megfélemlenek. Az RMDSZ egyes köreit tartja részben felelősnek azért is, hogy miután 1991 végén az alkotmányról szóló szavazáson tiltakozásul nem vett részt, és ezért kizárták a szenátusból, nem tartottak pótválasztásokat, ahol újra jelölthette volna magát megüresedett posztjára. Ezért aztán 1992 szeptemberében nem is vállalta az RMDSZ Erdélyi Kezdeményezés platformjának újabb szenátori jelölését a választásokra. Szerinte ezek után az RMDSZ valóságos lejárató kampányt indított ellene, ami rövid Háromszék megyei elnöksége (1992-1993) alatt csak tovább fokozódott. Nem állt ki mellette a szervezet akkor sem, amikor a székely megyék élére román prefektusokat kinevező döntés ellen szervezett tiltakozó mozgalmat. Nem csoda ezek után, hogy a könyv ezen oldalai jórészt a különböző rágalmak elleni védekezésről és az ellenfeleire irányuló ellenvádakról szólnak. Befejezésül a Székely Faluért Alapítvány és az erdélyi magyar bankok szervezése körüli bonyodalmakról kaphatunk képet.

Az emlékiratok utolsó, harmadik része a Király Károly személyéhez kapcsolódó különféle dokumentumok gyűjteménye. Helyet kaptak itt a hetvenes-nyolcvanas évek híres levelei és külföldi visszhangjuk, illetve azok az iratok, interjúk, cikkek az utóbbi évekből, amelyeket Király álláspontja alátámasztásaként közöl, vagy amelyeknek állításai ellen az előzőekben védekezni kényszerült (a legfrissebb irat dátuma 1995. március). A majd' másfélszáz oldalnyi dokumentum fontos forrásanyag lehet az erdélyi magyarság problémái iránt érdeklődő olvasónak.

Király Károly visszaemlékezései természetesen nem mentesek a szubjektív torzításoktól, a személyes ellentétekből következő vádaskodásoktól, amelyek azonban egy ilyen zaklatott életút fényében érthetőek lehetnek. Talán stílusa sem oly kifinomult, a könyv szerkesztésmódja sem oly következetes, mint más, a szépirodalomban jártasabb memoáriróké, de a szerző életútja, személyisége, az általa átélt, az erdélyi magyar kisebbség sorsában kiemelkedő szerepet játszó események leírása nélkülözhetetlenné teszi ezt a könyvet a kisebbségi problémák megértésén fáradozó kutatók, érdeklődők számára.

Varannai Zoltán

Orosz Ildikó: A magyar nyelvű oktatás esélyei Kárpátalján (dokumentumgyűjtemény). Ungvár-Budapest, Intermix 1995. 255 p.

Az anyanyelvű oktatás különösen fontos a nemzeti kisebbségek számára hosszú távú fennmaradásuk, identitástudatuk megőrzése szempontjából. Ez a könyv összegyűjti a kárpátaljai magyar anyanyelvű oktatással, neveléssel kapcsolatos dokumentumokat, valamint bemutatja a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség (KMPSZ) ez irányú tevékenységét. A

kötet első felét a fenti témakörhöz kapcsolódó tanulmányok, beszámolók képezik, második fele pedig a KMPSZ-szel és a kárpátaljai magyar nyelvű oktatással kapcsolatos dokumentumokat tartalmazza.

A kötet első tanulmányában Orosz Ildikó a kárpátaljai magyar nyelvű oktatás történetét tekinti át. Megállapítja, hogy 1945 óta Kárpátalján nincs olyan magyar nyelvű oktatásiintézmény-hálózat, amely az óvodától az egyetemig biztosítaná a magyar nemzetiségű gyermekek anyanyelvű tanulását. Ennek következtében a szülők jelentős része nem magyar tannyelvű iskolába íratta gyermekét. Ezen gyakorlat elterjedéséhez a tömegtájékoztató is hozzájárult, azt sugallván, hogy a továbbtanulás sikerességének előfeltétele az orosz nyelv tökéletes ismerete; e nézet kialakulását a hatóságok is elősegítették azzal, hogy a magyar tannyelvű osztályok helyébe létrehozott orosz tannyelvű osztályokat többlettámogatásban részesítették. A kétnyelvű iskolákban a magyar csak második nyelvként szerepelt, ilyen feltételek között a gyermekek nem tudták maximálisan kibontakoztatni képességeiket. A tanulmány utolsó része a kárpátaljai iskolarendszerben bekövetkezett változásokat mutatja be a nyolcvanas évek végétől napjainkig; a szerző állításait számos táblázattal, kimutatással támasztja alá.

Orosz Ildikó a kötet második tanulmányában a kárpátaljai magyar oktatás lehetséges útjait tekinti át. Véleménye szerint a magyar nyelvű oktatás csakis a kulturális autonómia keretei között nyerhetné vissza rangját, ez biztosíthatná szerves fejlődését, modernizációját. A kulturális autonómia fogalma alatt olyan rendszer értendő, „amelyben anyanyelvünket azonos értékűnek tekintik az élethelyzetek minden területén, amit törvényileg a jog erejével ismernek el, és biztosítanak mindenki számára, aki magyarnak vallja magát”. Az ukrán oktatási rendszer négy szintjének megfelelően vázolja fel a kárpátaljai magyar oktatási hálózat kiépítésének egyik lehetséges változatát. Az ötödik életévüket betöltött gyermekek magyar nyelvű egyéves óvodai képzésében az oktatási-nevelési programot is át kell alakítani, mivel jelenleg annak alapját - játékok, versek, mondókák, ajánlott szövegek - az orosz-ukrán hagyományok és népköltészet jelentik, a magyar sajátosságok nem jelenítődnek meg benne. Az általános és középfokú képzés megszervezésekor figyelmet kell fordítani az oktatás meghatározó elemeire: intézmények, óraterv, tantervek, tanárok és nevelők felkészültsége. A képzés strukturáltsága szempontjából a járható út a 9 + 3 éves képzés lenne; emellett a 4 + 8 és a 6 + 6 osztályos változat létrehozására is szükség lenne az átlagosnál tehetségesebb, illetve gyengébb gyermekek számára. Tanulmánya utolsó részében a szerző a magyarországi és ukrán óraterveket hasonlítja össze.

Gulácsi Géza az önálló nemzetiségi oktatási rendszert elemzi írásában. Ezen szférát társadalmi beágyazottságában, tágabb összefüggéseiben vizsgálja. Parancsuralmi rendszeren belül az oktatás is magán viseli azon jegyeket, amelyek a társadalmi totalitásra jellemzőek: a hatalom iránti lojalitás érvényesül az egész szférában. Az oktatás rendszerszerveződési elveit vizsgálva megállapítható, hogy a funkcionális és a minőségi differenciálódást a jelenlegi oktatáspolitikai nem teszi lehetővé, ennek következtében innovációs képessége korlátozott. A fejlődés alapját jelentő sokrétű differenciálódás akadályát a szabad társadalmi szerveződések, valamint a helyi akaratképzési és érvényesítési mechanizmusok hiánya képezi. A kiépítendő rendszernek két fő elven kell nyugodnia. Az első elv a nemzetiségek belső önrendelkezési joga: oktatási intézményeiket és azok rendszerét a nemzetiségi lakosság által legitimnek elfogadott vezetőknek, testületeknek kell irányítaniuk. A másik fő elv a kultúr-nemzet koncepciójából fakad, a nemzetiségi oktatási rendszernek igazodnia kell az anyaországi formákhoz és tartalmakhoz. Ezen rendszer eredményes kiépítése fokozatos, tanulással egybekötött folyamatként fogható fel. A gyors átalakítás számos objektív és szubjektív tényező okán nem lenne sikeres.

Az óvodai nevelésügy helyzetét ismerteti Morilják Erzsébet beregszászi óvónő tanulmánya. A legnagyobb sérülés az anyanyelvet az óvodában érte, mivel magyar óvodák a múltban nem léteztek. Az idegen nyelven, idegen hagyományok, népmesék, ukrán nevelési-oktatási program szellemében nevelt gyermekek fejlődésében olyan törés következett be, amely elősegítette asszimilálódásukat, s az anyanyelv fokozatos elsoványodásával járt. Ezért fontos teendőként fogalmazódik meg a nevelési program reformja, amelynek alapját a magyarországi óvodai nevelési programnak kell jelentenie. Ezen program eredményességét garantálhatja annak a 6. számú beregszászi óvodában történt sikeres bevezetése.

Az Ukrajnai Pedagógusok Első Kongresszusáról számol be Bagu Balázs a *Kárpáti Igaz Szóban*. A cikket a kötet is tartalmazza. Orosz Ildikó a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség 1991-1993 közötti tevékenységéről, megalakulásának előzményeiről tájékoztat. A kötet második fele közli a kárpátaljai magyar oktatással kapcsolatos dokumentumokat, négy részre tagolva. Az első rész tartalmazza a KMPSZ alapítólevelét, alapszabályát, programját, az 1991-ben elfogadott ukrán oktatási törvényt és későbbi módosításait, kiegészítéseit. A szövetség bel-, illetve külföldi állami szervekkel, szervezetekkel folytatott levelezését, problémafelvetését a második rész, regionális kapcsolatainak dokumentumait, valamint a magyarországi teljes és részsképzéssel kapcsolatos javaslatait, állásfoglalásait pedig az utolsó két rész tartalmazza.

A könyv értékét a témakör sokrétű, dokumentumokkal, statisztikai adatokkal alátámasztott feldolgozása adja, hiányolandó viszont, hogy nem tartalmaz olyan tanulmányt, amely a kárpátaljai magyar, illetve magyarországi oktatás részletesebb összehasonlítását elvégezte volna, amelynek segítségével az érdeklődők a kárpátaljai oktatásról átfogóbb képet alkothatnának.

Borboly István

D. Molnár István: Vallási kisebbség és kisebbségi vallás. Görög katolikusok a régi és mai Lengyelországban. Budapest, Balassi 1995. 275 p. (Res publica nostra. Közép- és Kelet-Európai Összehasonlító Irodalomtudomány 6. Szerk. Bojtár Endre.)

A debreceni irodalomtörténész ismeretlen világot tár fel a magyar olvasó előtt, a lengyelországi görög katolikusok vagy unitusok történetét, akik egyébként zömmel ukránok és beloruszok voltak. A könyv csaknem fele a XX. századot tárgyalja, hiszen az még túlnyomórészt feldolgozatlan.

D. Molnár hat nagyobb korszakra osztja a vizsgált időszakot. Az első rész az 1596-os breszti uniótól 1700-ig terjed, a második a virágkortól (1700-1772) Lengyelország első felosztásáig, a harmadik az ország feldarabolásainak időszaka (1772-1815), a negyedik a tartós idegen uralom kora (1815-1918), az ötödik az újjászülető Lengyelország és a második világháború ideje (1918-1947), az utolsó pedig a nehéz újjászületése (1947-1991), a könyv kéziratja ugyanis 1992-ben készült el.

A szerző nagyon sok tény gyűjtött össze. Tárgyát a mindenkori Lengyelország területén vizsgálja, tehát a felosztások előtti lengyel, mai ukrán és belorusz területekről is szó esik, a felosztások idején elsősorban a Lengyel Királyságról és Galiciáról ír. Mindig megvizsgálja az általános körülményeket (a politikai eseménytörténetre csak a legszükségesebb esetekben utal), az egyházmegyék alakulását, a főpapok működését (jó néhány portrét rajzolva róluk), a papság és a szerzetesség helyzetét, és majdnem minden fejezeten belül van alfejezet a művelődésről, az iskolák helyzetéről, de még a szépirodalomról is, nemcsak az ukrán, hanem az unitusokkal foglalkozó lengyel szépirodalomról is.

A főpapi portrék közül különösen emlékezetes Andrej (Roman) Szeptyckié. Ukrán ősöktől származott, de lengyel grófi családban született, katolikus lett, de aztán valahogy feltámadt érdeklődése az unió iránt, unitus szerzetes lett, 1900-1944 közt pedig a Lvovi egyházmegye érseke. A két évszám közt apokaliptikus változások történtek, Szeptycki azonban változatlanul ragaszkodott eredeti tervéhez, a nyugati és a keleti egyház egyesítéséhez, ami persze nem sikerülhetett.

Az 1596-os unió III. Zsigmond lengyel király és az ortodox főpapok egyezsége volt, amelyet az addig ortodox lakosság túlnyomó többsége elfogadott. Valójában ez is egyik oka volt annak, hogy az eredeti keleti szláv közösségből az ukránok és a beloruszok külön etnikummá szerveződtek, s ez alapvetően a lengyel-litván államhoz való tartozásukból következett. Az első két században az unitus vallás nemzetiségi jellege még nem volt egyértelmű, hiszen az etnikai különbségek még nem játszottak meghatározó szerepet. Lengyelország felosztásai után váltak fontossá. A beloruszok akkor már kimaradtak, az orosz kormányzat 1839-ben megszüntette az uniót, az Oroszországhoz került ukránok is kénytelenek voltak visszatérni az ortodox hitre. Galíciában viszont az osztrák uralom alatt az ukrán nemzeti mozgalom kezdetei éppen unitus papokhoz fűződnek, kár, hogy a szerző, a politikatörténettől való idegenkedése miatt, erre nem tér ki. Az osztrák kormányzat igyekezett a tartományban a lengyeleket és az ukránokat egymás ellen kijátszani. Az ukránok nehéz helyzetben voltak. Igaz, alsó- és középfokú iskolákról a kormányzat gondoskodott, Lvovban, az egyetemen ukrán nyelvi tanszék is működött. És ekkor már az unitusok egyenjogúak a katolikusokkal. Régebben ez nem így volt, a lengyel-litván államban az unió egyik hajtóereje éppen az, hogy az unitus egyház és papjai egyenjogúak legyenek, ezt azonban a lengyel kormányzat nem valósította meg, az unitus főpapok nem kerülhettek be a szenátusba, a szejm felsőházába.

A könyv időnként említi a délkeleten élő lemkókat, akik ukránoknak számítottak, de mégis külön apostoli adminisztratúrát engedélyezett számukra a pápa 1934-ben; valamiféle nemzeti ébredés éppen az utóbbi évtizedekben megy végbe körükben.

Az unitusok helyzete az első lengyel köztársaságban már csak azért is nehéz volt, hiszen 1917-21 közt kísérlet történt önálló ukrán állam létrehozására, Kelet-Galíciában komoly lengyel-ukrán harcok folytak. Ezért volt a lengyelek körében ukránellenesség, odáig menően, hogy 1944 után a lengyel államterületen belül maradt ukránokat az újonnan szerzett nyugati területeken szórták szét, egészen kis csoportokban, a lemkókat is, akik azóta részben visszatértek eredeti településeikre. Az unitus egyház csak 1989 után térhetett magához, 1990-ben 43 pap és két szerzetes látta el a híveket. Templomaikat nehezen kapják vissza, ezért sokan katolikus templomba járnak, s így ellengyelesednek. Az unitusok azonban általában ukránnak vallják magukat, lengyel unitus gyakorlatilag nincs. Krakkóban a nyolcvanas évek végén hoztak létre ukrán tanszéket, addig lektorátus működött.

Zárszó helyett a szerző összeveti a lengyelországi unitus egyház helyzetét a magyarországgal. Sok analógia adódik, elsősorban az, hogy az unitusok zöme paraszt, és hogy annyi viszontagság után egyházuk fennmaradt. Nem lett belőle lengyel vallás, de nálunk a természetes asszimiláció révén magyar lett.

A kötet végén található a felhasznált irodalom jegyzéke, amely a jegyzetekben is szerepel. A szerző levéltári anyagot természetesen nem tudott feltárni, de beszélgetéseket folytatott az unitus egyház mai vezetőivel, vagy legalábbis levélbeli érintkezésbe került velük, így a legújabb évtizedek vonatkozásában pótolni tudta a levéltári anyag hiányát. A felhasznált irodalom is rendkívül terjedelmes. A névmutató előtt megtalálható a kinevezett unitus főpapok jegyzéke egyházmegyék szerint, azon belül időrendben. A névmutatóban is, mint a szövegben a szerző általában a lengyel helyesírást alkalmazza, de átírt ukrán névformák is szerepelnek utalásként. A kötet végén négy térkép meg rövid angol összefoglalás található, ami példamutató mai szűkös kiadási viszonyaink között.

A szerző tehát teljes és nagyon jó áttekintést adott a lengyelországi unitusok történetéről. Nem rajta múlik, hogy ez 1956 és 1992 közt nagyon változó területeket takar. Egyháztörténetet írt, ami ugyancsak erénye, hiszen ez a stúdium csak az utóbbi években kapott lábra. És az egyháztörténet mellett az ukránok fejlődéséről is kapunk képet. Szakmai szempontból alig néhány tollhiba akad, ezeket is csak egy esetleges második kiadás érdekében vetjük fel: Sobieski János nem visszafoglalta Bécset a törököktől, hanem csak felmentette az ostrom alól (45. o.); a karlováci békét a magyar szakirodalom karlóccainak szokta nevezni (46. o.); Mária Terézia nem volt császárnő, csak császárné (69. o.); I. és II. Lipót pedig nem volt osztrák császár (259. o.), hanem német-római, hiszen osztrák császárság csak 1804 óta létezik; Paulói Szent Vince (166. o.) magyarul Paulai alakban szerepel. Nem tudunk egyetérteni azzal a felfogással, hogy magyar államról csak 1918 óta lehet beszélni, ebben a kurucos állásfoglalásában valószínűleg más történészek sem követnék a szerzőt.

Mindezek azonban csak apró hibák, nem érintik a lényegét, hogy D. Molnár István, mint bevezetőben jeleztük, a magyar történészek számára eddig ismeretlen területet tárt fel. Nagyon jó, hogy ezt megtette.

Niederhauser Emil

Jean-Pierre Liégeois-Nicolae Gheorghe: Roma-Gypsies: A European Minority. London, Minority Rights Group 1995. 38 p. (MNG International Reports 95/4.)

A Kisebbségjogi Csoport (Minority Rights Group) először 1973-ban adott kiadványában helyzetjelentést Európa cigányságáról. Annak akkor - és azt követően több kiadásnál: például 1975, 1980, 1987 - Grattan Puxon volt a szerzője, aki 1963 óta a „Romani” nemzeti mozgalom egyik jelentős aktivistájának számított. Az 1995-ös kötetet már nem ő írta, hanem Jean-Pierre Liégeois, a párizsi René Descartes Egyetem Cigánykutató Központjának (Centre de Recherches Tsiganes) az igazgatója, Nicolae Gheorghe cigányszociológussal közösen. Mindkettejük munkássága a cigánytanulmányoknak ahhoz az irányzathoz tartozik, amely egyfajta alkalmazott, egyben jóval elkötelezettebb, politizáló formát mutat. Munkásságuk legfőbb célja a cigány csoportok politikai emancipációja.

A kötet lényegében négy főkérdést tárgyal: a történelmi és szociálpolitikai „kontextust”; a jelenlegi helyzet néhány aspektusár a cigányságnak a politika szférájában való megjelenéséről és végül a cigány kultúra „megerősödését”.

Az első rész elnagyolt történelmi áttekintését a „tagadás politikájának” szemléletes, jellegzetesen liégeois-i tipológiája ellensúlyozza. Ellentétben például az angol Thomas Actonnal - aki szerint a cigányok történelme inkább ciklikus -, a szerzők azt állítják, hogy e népcsoportot a többségi társadalom mindig, Európába érkezésüktől a náci haláltáborokig, de még napjainkban is, kirekesztéssel sújtja. Ilyen a *beolvasztás* kényszere - melynek legszélsőségesebb példája a romániai rabszolgaság (9. o.) - éppúgy, mint az *asszimiláció*. Igaz ugyan, hogy az utóbbi humánusabbnak tűnik, mégsem számol az sem a cigányok „szociokulturális realitásaival”, mert a technikai kérdésként való megközelítés valójában egyetlen célt szolgált: a mindenre kiterjedő szabályozást (10. o.). A szerzők a 600 éves elnyomatás lineáris történetének végén (a 90-es években) a „kedvező politikai lehetőségek” reményét csillantják föl: a *társadalmi integrációt*. Bár ez sem nehézségek nélkül való, hiszen ez az *asszimiláció* felé tett első lépés is lehet. Alapvető kérdés, hogy vajon tekintettel van-e az a cigány identitásra (kultúra, nyelv, életstílus); és ha igen, akkor ezt hogyan teszi (10. o.).

A második rész az 1994-es, varsói Európai Biztonsági és Együttműködési Konferenciára készült jelentések összefoglalásával kezdődik. A jelentések - a visszautasítás és az igazságszolgáltatásbeli hiányosságok mellett - négy alapvető területen látnak leszakadást a többségi társadalomtól: a foglalkoztatásban, az egészségügyben, az oktatásban és a

lakáskörülményekben (Magyarország esetében érdemes ezt összevetni az MSZMP KB 1961-es határozatának szociálpolitikai célkitűzéseivel).

Az *Előítéletek és sztereotípiák* című alfejezetben két figyelemre méltó megállapítást olvashatunk Egyrészt, hogy a „szociális” terminus - „az etnikai és/vagy kulturális kategória” helyett - sztereotípiá, mert valójában elfedi a problémák okát. Másrészt ahol a „cigánykérdés” etnopolitikai dimenziót kap, ott mindenképpen megnő a - szavazatokért folyó - manipuláció lehetősége (12. o.). Kár, hogy ezt a harmadik részben, az „etnopolitikai diskurzusról és gyakorlatról” szólván (28. o.) már nem említik, és hogy nem fejtik ki annak veszélyességét, ha ezt állami szintre emelik (ellentétes véleményként lásd például Gombár Csaba: *Világ etnikumai, szeparálódjatok!* 1996)!

Ezt követően a cigányokkal szembeni erőszak litániája helyett egy konkrét, romániai eset ismertetése következik, amely 1995 januárjában Bukaresttől 23 kilométerre, Bacsuban történt. A cigány és nem cigány lakosság ilyen heves összetűzése (házfelgyújtás) és annak alakulása kísértetiesen hasonló vonásokat mutat az 1992-es kétegyházi eseményekkel (lásd ez utóbbiról például Szuhay írását a Regio 1993/4. számában). Romániában egyébként 1989 óta 30 ehhez hasonló eset történt (14. o.).

Külön alfejezetek tárgyalják a migrációt, amelynek okai különbözőek lehetnek (például gazdasági, társadalmi gondok vagy a politikai gyakorlat előli menekülés). Annak ellenére azonban, hogy általában a legkülönbözőbb csoportokról és eltérő élethelyzetekről van szó, úgy tűnik, hogy a cigányok „90-es években történő exodusá” minden esetben „reaktiválja a cigányellenes politikát” (19. o.); (vö. Reimer Gronemeyer és Georgia A. Rakelmann írását a *Magyar Lettre International* 1996. évi 21-es számában).

A harmadik rész hiányosságait már említettem, most pozitívumait hangsúlyoznám: módszeres felsorolását és bemutatását kapjuk itt a cigánypolitika történetében pozitív szerepet játszó nemzetközi szervezeteknek. Egyrészt az Európai Uniótól az Európa Tanácson át az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezetig. Másrészt a „gomba módra szaporodó” (26. o.) cigány szervezetek közül kiemelve a Nemzetközi Cigányszövetség történetét (1967; 1971: London; 1978: Genf; 1981: Göttingen; 1990: Serock).

Liégeois és Gheorghe üdvözlendőnek tartja az Európai Unió 1989. május 22-i azon megfogalmazását, amely a cigány kultúrát az Európai örökség részének és védelemre szorulóknak nyilvánította, és fennmaradásának reményét az oktatáspolitikai változásában látja (lásd negyedik rész). Szerintük a jövő kulcsa a „cigány identitás megőrzésével történő iskoláztatásban” rejlik, olyanéban tehát, amely tekintettel van a gazdasági *flexibilitásra*, és a *földrajzi mobilitásra* éppen úgy, ahogy a jellegzetes *családi oktatásra* és *közösségi életstílusra* is (31. o.).

Ám a szerzők, annak ellenére, hogy hisznek egy „minden részletkérdés fölött álló mechanizmusban”, egy sajátos kulturális stílus meglétében, mindenekelőtt a cigány kultúra „sokféleségére” és „gazdagságára” próbálják meg felhívni a figyelmet.

Maga a „cigány” kategória is valójában különféle etnikai csoportokat jelöl (vö. 6. 28. o.). Innen a kötet címének „Roma-Cigány” írásmódja, előbbi a cigány politikai mozgalmak eredményeképpen legújabbban használatos önelnevezés (vö. 6. o.). Ami itt egyedül kifogásolható, az az „egy európai kisebbség” címkéje. Ez ugyanis egyfelől érthető - már 1973-ban is érthető volt (akkor az „Európa cigányai” kifejezés szerepelt) -: a cigányok éppen úgy európaiak, Európához tartoznak, mint e kontinens valamennyi népe. Másfelől azonban elfedi azt a tényt, hogy a cigányságnak vannak csoportjaik a Közel-Keleten csakúgy, mint Észak-Afrikában, Észak- és Dél-Amerikában, Ausztráliában vagy éppen Új-Zélandon. Ez azonban csak apró szépséghiba.

Hortis, Samuel Augustini ab: O dnešnom stave, svláštnych mravoch a spôsobe života, ako aj o ostatných vlastnostiach a danostiach Cigánov v Uhorsku. Cigáni v Uhorsku. Bratislava Štúdio dd, 1995. 203 p.

A szepesi evangélikus lelkipásztor és tanár munkája eredetileg németül jelent meg a *Kaiserlich-königlich allergnädigst privilegierte Anzeigen aus sämmtlichen kaiserl. königl. Erbländern* című folyóiratban 1775-76 során (ezért kissé megtévesztő a könyv címlapján a puszta 1775-ös évszám). Horányi Elek és a mindenre kiterjedő figyelmű Szinnyi József már rég jelezte ezt a munkát, sokan idéztek is belőle később, de többnyire névtelenül idéztek, mivel a szerző csupán az utolsó, 39. folytatás végén tüntetett fel egy abH szignót. A szlovák néprajztudomány jeles szakértője, Viera Urbancová vette elő most ezt a munkát, lefordította szlovákra, bevezetőt is írt hozzá; utószóval pedig Emília Horváthová látta el, amelyben a cigánykérdés szakirodalmáról ad rövid áttekintést.

Samuel Augustini ab Hortis (1729-1792) a kor ismert mineralógusa és botanikusa volt. Nagyatyja, II. Ferdinánd udvari kertésze kapta nemességét és ab Hortis előnevét királyától. Augustini munkájában Mária Terézia cigányügyi elképzeléseit, a cigányok asszimilálásának szükségességét igyekezett alátámasztani sok érdekes adattal. A királynő az asszimiláció révén akart a cigányokból hasznos állampolgárokat faragni. Augustini teljes mértékben a magáévá tette ezt a felfogást, előszava szerint azért is írta meg munkáját, hogy a cigányságnak beolvadás után nyoma maradjon.

A folytatásos munkában Augustini foglalkozik a cigányok elnevezésével, eredetével, indiai származásukat azonban csak valószínűnek tartotta. Ír a cigányok köreiben szokásos helytelen nevelési elvekről (Mária Terézia ugyanis el akarta venni a gyerekeket a szüleiktől, hogy helyesen nevelkedjenek), étkezési szokásaikról, öltözetükről, lakásviszonyaikról, háztartásukról, állattartásukról, kézművesipari foglalatosságaikról, külsejükről (szépnek tartja őket), kolerikus természetükről. Külön fejezeteket szentel jó természetes adottságaiknak, kiemeli zenei tehetségüket, de azt is megemlíti, hogy sok egyéb foglalkozáshoz is értenek. Hírszerzőként nagyon jól lehet őket hasznosítani háborúban. Vallásukban a környezethez igazodnak, valójában azonban démonokban hisznek. Nyelvükkel is foglalkozik, közöl is 50 jól kiválasztott főnevet és 20 számnevet. (Az „ember” jelentésű *manusz* és a pénzt jelentő *lówé* jól ismert a mai magyar szlengből.) Végül még egyszer összegzi fő jellemvonásaikat, és javaslatot tesz ezek hasznosítására.

Mint látható, Augustini a Habsburg Birodalom-beli mérsékelt, német ihletésű felvilágosodás tipikus képviselője. Felvilágosult jóhiszeműséggel tartja reálisnak a cigányok asszimilálhatóságát, hiszen ez az ő szemében egyszerűen magasabb életformára emelésüket jelenti. Az etnikai szempont itt még nem játszik szerepet. (A XX. századi fogalmak szerinti teljes asszimiláció szinte a kannibalizmus határait súrolja.) Urbancová a cigányok lélekszámát 18-20 ezerre becsüli az ekkori Szlovákiában, néhány vármegye - ugyancsak becsült - adatai alapján. Ennyi ember beolvasztása a felvilágosodás optimista légkörében nem tűnhetett lehetetlennek.

Urbancová a szokástól eltérően a magyar családneveket magyar formában közli, de az *Anzeigent* alapító Tersztyánszky Dániel nála természetesen Trstiansky, függetlenül attól, hogyan írta ő maga a nevet, hiszen vegyes szlovák-német családból származott. Urbancová egyébként kétségtelen megértése a hungarus jelenség iránt itt véget ér. Pedig a szlovák címben Uhorskót ír, ami a történeti Magyarországot jelenti. Hivatkozik arra, hogy az ismert német indológus, H. M. G. Grellmann 1787-ben megjelent könyvében sokat hasznosít Augustini munkájából. Hozzá kell ehhez tenni, hogy ez a göttingai kiadás a második, az 1783-as első még nem idézte az *Anzeigent*.

Horváthová az Utószóban felsorolja a cigányok eredetére vonatkozó korábbi elképzeléseket is: egyiptomi származásuk legendáját maguk terjesztették el, ebben valószínűleg a Moreai-félszigeten lévő Gypte-hegyről van szó. Elsődleges önelnevezésük valószínűleg a *manusa*, vagyis ember volt, s ez sok népnél megtalálható ősi önelnevezési mód. *A rom, roma*, Horváthová szerint, csak a cigányok egy részének a neve. Felsorolja a középkori nyugat-európai megjelenés ismert adatait is. Első európai említésük mintegy 1100 körülre tehető, az Athosz-hegyen van róluk feljegyzés. Zsigmond királytól valószínűleg több oltalomlevelet is kaptak.

A szöveghez nem ártott volna jegyzeteket fűzni, utalva, többek között, az 1763-1771 között kiadott rendeletekre. Egyébként a cigány nyelv első érdemes kutatója nem Stephan Vali (itt megint érvényesül a mai szlovák névírás), hanem Vályi István. Székely Sámuel nevét viszont helyesen közli a könyv, de előnevét tévesen Dobónak írja, holott Dobai (Doba helynév után). Érdemes lett volna az eredeti munka pontos bibliográfiai adatait is megadni, az 1775-76-os évfolyam megjelölés túl általános.

A könyv kétnyelvű kiadvány, mert nemcsak Augustini eredeti szövegét közli, hanem a Bevezető és az Utószó német fordítását is. Kár, hogy különösen az utóbbiban nagyon sok a hiba, többnyire egyszerű nyomdahiba. A könyvet mai szlovákiai cigányportrékkal illusztrálták. A kötet valószínűleg szélesebb közönség számára készült, ezért kevés a filológiai akribia. De így is érdemes volt kiadni mint a felvilágosodás egyik Habsburg Birodalom-beli példáját. Nyilván a mai szlovákiai helyzet előzményeinek magyarázatául is szánták.

Niederhauser Emil - Soós István

Jászi, Oscar: *Homage to Danubia*. Ed.: Litván György. Boston Way-London, Rowman and Littlefield Publ., Inc. 1995. 213 p.

A három részből álló tanulmánygyűjteményt Jászi leghűségesebb és legjobb szakértője, Litván György állította össze, és az ő tanulmánya vezeti be. A kötet az anyag megszerkesztése és kiadói leadása után kilenc évvel jelent meg, így mind a tanulmány, mind pedig a válogatás a Jászi életművében kulcsszerepet játszó nagy kérdések bemutatásával egyszersmind azt is dokumentálja, miért lehetett a századelő magyar polgári radikalizmusának vezéralakja a nyolcvanas évek ellenzéki magyar gondolkodásának egyik tájékozódási pontja.

Litván György pontos képet ad arról, milyen filozófiai megfontolások és politikai élmények alakították Jászi demokráciaképét, milyen tényezők formálták Duna-völgyi patriotizmusát, és milyen okai voltak annak, hogy sok más elvbarátjától eltérően Jászi mindvégig következetes antimarxista maradt.

Az első rész *A szabadság napjainkban* címet viseli, benne az európai marxizmus válságáról szóló és a *Tolsztoj vagy Lenin?* című Jászi-tanulmányokkal. A második rész címe: *A világbéke és a föderalizmus*, a harmadiké pedig *Közügyek és magánügyek*. A kötetbe sorolt írások a bevezető tanulmány összegző megállapításaival összhangban kétségkívül sok újat mondhatnak az angol nyelvű olvasóknak a két világháború közti Kelet-Közép-Európáról. Az 1918-1920. évi fordulat után emigrációba kényszerült magyar polgári progresszió alighanem a világháború utáni átalakulás legnagyobb vesztesei közé tartozott, hiszen nem csupán a térség demokratikus átalakulásába, a nemzeti és szociális kérdés igazságos megoldhatóságába vetett hite rendült meg, hanem meg kellett élnie a történeti Magyarország felbomlását is, pedig a történeti magyar államalakulatban Jászi hasonló gazdasági, kulturális és történeti értékek felhalmozódását látta, mint a nyugat-európai nagy államalakulatokban.

A nemzeti eszme ellenállhatatlanságáról 1925-ben készült és kéziratban maradt tanulmányában (*The Irresistibility of the national idea*, 23-29.) a két világháború közti köztes-európai kisebbségpolitikai tapasztalatokat áttekintve Jászi arra a következtetésre jutott, hogy csakis a minél teljesebb nemzeti-kisebbségi önigazgatás, önkormányzatiság lesz képes feloldani a térség etnikai konfliktusait, s mindehhez természetesen a nemzeti szempontból semleges vagy igazságos államok kialakítását tekintette még elengedhetetlen feltételnek.

A második világháborút követően Európát kettészelő vasfüggöny tragikus következményeit Jászi az elsők közt ismerte fel, annál is inkább, mert hiszen a világháborút lezáró békefolyamattól ő egészen más végkifejletet remélt. A Mindszenty-perben hozott kommunista ítéletet egész Kelet-Közép-Európa tragédiájának szimbólumaként értékelve Jászi egyik, a kötetben ugyancsak szereplő 1950. évi előadásában a magyar, lengyel és csehszlovák tradíciókban és nyugati tapasztalatokban, kapcsolatokban látta a demokratikus hagyományok folytonosságának egyedüli biztosítékát.

A többségükben időközben magyarul már megjelent írások fontos forrásai lehetnek a közép-európai történelem dilemmái iránt érdeklődő angol nyelvű olvasóknak, akiknek tájékozódását John D. Lewis és Borsody István Jászi-méltatása, illetve egy válogatott Jászi-bibliográfia segíti a könyv végén.

Szarka László